

Začetki protestantizma na Ogrskem s posebnim ozirom na Slovence in gradiščanske Hrvate

Letos praznujemo 500-letnico reformacije, ki je značilno spremenila zgodovino Cerkve. V tem članku se ne želim ukvarjati z vplivom reformacije na razvoj cerkvene zgodovine, ampak posvečam pozornost vplivu reformacije na zgodovino Ogrske. Podrobneje pa predstavljam vpliv protestantizma na prekmurske Slovence in gradiščanske Hrvate, ki so živeli v zahodnih, obrobniških županijah Ogrske.

ZAČETKI PROTESTANTIZMA NA OGRSKEM

Začetke protestantizma na Ogrskem lahko postavimo v dvajseta leta 16. stoletja. To pomeni, da so se reformacijske misli na tem območju že zgodaj pojavile. Prvi podatki o vplivu Luthrovih nauk so iz Šoprona, kjer so živeli številni Nemci. Luthrove misli so najbolj uspešne med meščani in plemiči (Fabiny 1997: 29). Poleg Šoprona lahko omenimo še Pápa in Sárvár, ki se prav tako nahajata na zahodnem delu Ogrske in sta imela pomembno vlogo pri širjenju in krepitvi protestantske misli na Ogrskem (Payr 1924: 2). Ključno vlogo so imele tudi velike plemiške družine (Nádasdyi in Batthyányi), ki so veljale za največje podpornike in zaščitnike nove vere. Ne smemo pa tudi pozabiti, da so vsi tlačani zvesto sledili svojim gospodarjem pri odločitvi za veroizpoved. Ko je plemič prešel na protestantizem, so mu sledili vsi njegovi tlačani. Seveda se je s tem število

protestantov na Ogrskem povečalo zelo hitro. Leto 1591 je pomembna prelomnica v razvoju protestantizma na Ogrskem: tega leta je bil kolokvij predstavnikov dveh velikih smeri protestantizma, tj. luteranstva in kalvinizma v Csepregu. Na tem posvetovanju so se predstavniki dogovorili za razcepitev in tako se je začela posebna zgodovina dveh smeri protestantizma na Ogrskem. V naslednjih desetletjih je kalvinizem med Madžari pridobival vse več privrženec in postal druga največja vera za rimokatoliško na Ogrskem. Luteranstvo se je najbolj širilo med Nemci, Slovaki in prekmurskimi Slovenci, vendar je bilo število evangeličanov znatno manjše od števila kalvincev.

GRADIŠČANSKI HRVATI NA OGRSKEM

Zaradi turških okupacij je vse več Hrvatov v 16. stoletju zapustilo svojo domovino in pobegnilo na severozahodni del Ogrske. Prvi

val novih naseljencev se je pričel okrog leta 1520, zadnji Hrvati pa so se preselili v osemdesetih letih 16. stoletja (Hadrovics 1974: 17). O njihovem številu nimamo točnih podatkov, vendar pa lahko rečemo, da jih je bilo nekaj deset tisoč. Priseljenci so se naselili v štirih županijah Ogrske: Pozsony, Moson, Sopron in Vas. Območje teh županij je preseglo današnje državne meje, saj so se naselili na območju današnje Slovaške, Avstrije in Madžarske. Njihovo ime izvira iz toponima Gradišče, ki je prevzet po nemškem izrazu *Burgenland* in je nastal v drugi polovici 19. stoletja. Danes jih je največ v Avstriji, nekaj tisoč jih je na Madžarskem, tri hrvaške vasi pa so ostale na Slovaškem.

Ko so gradiščanski Hrvati v 16. stoletju prišli na zahodni del Ogrske, je bil protestantizem na teh območjih precej razširjen. Čeprav so bili Hrvati zvesti katoliki, so spoznali nauke protestantizma, podatki pa kažejo, da so ga nekateri celo prevzeli, npr. v Koljnofu, Klimpuhu, Njemačkih Šicah, Filežu in Rohuncu. Kljub temu lahko rečemo, da protestantizem med njimi ni bil razširjen (Payr 1924: 26). To, da je zahodni del Ogrske v tem stoletju imel pomembno vlogo v razvoju protestantizma na naših tleh, potrjujejo tudi podatki, da je tukaj delovala potujoča tiskarna Janeza Mandelca (Šebjanič 1977: 15), in sicer v več mestih. Po drugi strani pa je leta 1567 tudi Stjepan Konzul prišel v Željezno (Eisenstadt). Konzul je bil najpomembnejši hrvaški protestantski pisec, ki je sodeloval tudi s Primožem Trubarjem v Wittembergu. Bolje rečeno, Trubar mu je pomagal in svetoval pri prevajanju različnih nabožnih del. Konzul je živel med gradiščanskimi Hrvati do smrti, tj. leta 1579 (Payr 1924: 26). Žal nimamo točnih podatkov o tem, kakšen vpliv je imel nanje, lahko pa dodamo, da so bila njegova dela oz. prevodi med njimi poznana. To potrjujejo vizitacijski zapiski, v katerih so omenjeni Konzulovi prevodi. Edina sadova gradiščansko-hrvaške protestantske književnosti sta pesmarici Grgurja Mekinića, duhovnika iz Kerestura. Obe pesmarici hranijo v semeniški knjižnici

v Ljubljani, kjer ju je odkril Marijan Smolik (več o tem v Smolik 1969 in Škafar 1969). O avtorju pesmaric vemo le to, da je delal kot duhovnik v Keresturu od 1596 do 1617, ko je umrl. Obe pesmarici so izdali v tiskarni Imreja Farkasa v Keresturu (bivša potujoča tiskarna Mandelca). Prva pesmarica je bila izdana leta 1609 z naslovom *Dvseвне peszne*. V pesmarici se nahajajo pesmi, ki sledijo praznikom cerkvenega leta, pesmi, ki govorijo o različnih bibličnih pripovedih, in splošne molitve. Vsebuje 160 pesmi (Jembrih 1990: 22). Druga pesmarica pa je izšla dve leti pozneje z naslovom *Drvge Kniige Dvssevni Peszszan, Psalmov, Hymnusseu*. Ta pesmarica vsebuje 141 pesmi (Jembrih 1990: 22), njena zgradba pa je podobna prvi. Mekinić je pesmi v hrvaščino večinoma prevedel iz nemščine, nekaj pa tudi iz madžarščine. Dobro je poznal nemške in madžarske pesmarice, pa tudi slovenske, vendar je število pesmi v njegovih pesmaricah veliko večje od števila pesmi v nemških in slovenskih pesmaricah 16. stoletja (Smolik 1969: 252). Mekinićeve pesmarici pomenita pomemben korak v razvoju gradiščansko-hrvaške književnosti in jezika, vendar pa sta ostali brez večjega odmeva. To lahko razložimo z dejstvom, da po izidu teh pesmaric vpliv protestantskega izročila pri gradiščanskih Hrvatih ni bil več prisoten. K temu je seveda prispevala tudi močna protireformacija in dejstvo, da protestantizem med gradiščanskimi Hrvati ni bil dovolj močan. Mekinićeve dediščina se odraža edino v črkopisu avtorjev iz 18. stoletja, ko se je izoblikoval in bil normiran gradiščansko-hrvaški knjižni jezik.

OGRSKI SLOVENC

V članku uporabljam izraz ogrski Slovenci namesto Prekmurci, saj pojem ne zajema le tistih Slovencev, ki so živeli in živijo med Muro in Rabo, temveč tudi Slovence, ki so nekoč živeli v županiji Somogy. O njih podrobneje piše Anton Trstenjak (prim. Trstenjak 1905). Zgodovino protestantizma pri ogrskih Slovencih je obravnaval Franc Šebjanič (1977).

Južni vhod cerkve v Stranjah

Dobro je znano, da je protestantizem imel izjemno pomembno vlogo pri oblikovanju prekmurskega knjižnega jezika v 18. stoletju, vendar najdemo začetke protestantizma že v 16. stoletju. Lutrovi nauki so lahko prišli k njim brez večjih težav, saj so bili povezani z najpomembnejšimi središči protestantizma na zahodnem delu Ogrske, tj. s Šopronom, Sárvárom in Radgono (Šebjanič 1977: 11). K uspešnemu širjenju protestantizma je precej prispevalo tudi to, da so se kraji, v katerih so živeli Slovenci, nahajali na posestih dveh največjih družin zahodne Ogrske: družine Széchy in družine Nádasdy (Payr 1924: 255; Šebjanič 1977: 15). Kot vpliv na širjenje protestantizma med Slovenci (1977: 15) lahko omenimo tudi pregnane protestantske pastore s Štajerske, ki so prebegnili na Ogrsko, pa tudi že nekajkrat omenjeno potujočo tiskarno Janža Mandelca (Šebjanič 1977: 15). Med Slovenci so bile zgodaj organizirane protestantske fare, ki so bile vključene v evangeličanski cerkvenoupravni sistem Prekodonavja (Payr 1924: 257). Na prelomu iz 16. v 17. stoletje so bili tako evangeličanski duhovniki v Murski Soboti, Gradu, Svetem Juriju, Tišini, Petanjcih, Martjancih, Gornjih Petrovcih, Kančevcih, Vanečah, Dolencih, Gornjem Seniku, Čepincih, Žormotu (Rábagyarmat na Madžarskem), Bogojini, Lendavi (prim. Payr 1924: 257–272). Moramo pa dodati tudi to, da je na širjenje protestantizma ugodno vplivalo, da do leta 1625 ni bilo močnejšega protireformacijskega nastopa (Šebjanič 1977: 21). Ugotovimo lahko, da je bil protestantizem bolj uspešen med Slovenci kot med gradiščanskimi Hrvati, ki so večinoma ostali zvesti katoliki. Do pravega razcveta protestantizma med ogrskimi Slovenci je prišlo pozneje, in sicer v 17. in 18. stoletju. V 17. stoletju že poročajo o prvih protestantskih župnijskih šolah; vemo, da so v Gornjem Seniku uporabljali tudi Dalmatinovo Biblijo (Šebjanič 1977: 27), kar potrjuje mnenje, da so bila dela slovenskih (kranjskih) reformatorjev znana tudi med ogrskimi Slovenci. V drugi polovici 17. stoletja so slovenski protestanti morali pretrpeti nasilno protireformacijo,

zasedbo cerkva (Šebjanič 1977: 41), morali so hoditi v daljne kraje, v t. i. artikularna naselja (v Nemescsó, prekm. Čoba v županiji Vas blizu Kőszega in Surd, prekm. Šurd v županiji Somogy), da bi se lahko udeleževali evangeličanskega bogoslužja. Kljub vsemu temu pa so ohranili svojo protestantsko vero in nato so sledila bogata leta 18. in 19. stoletja, ko so slovenski protestantski duhovniki v svojih delih izoblikovali prekmurski knjižni jezik. Vrhunec tega razvoja vsekakor pomeni prevod Nove zaveze Števana Küzmiča iz leta 1771 (*Nouvi zákon*), ki je normiral prekmurski knjižni jezik (Jesenšek 2013: 56). Njegov prevod je postal tudi 'jezikovni priročnik', tj. normativni zgled za vse, ki so pisali v prekmurskem knjižnem jeziku (Jesenšek 2013: 22).

VPLIV PROTESTANTIZMA NA RAZVOJ MADŽARSKEGA, SLOVENSKEGA IN HRVAŠKEGA JEZIKA

Vpliv protestantizma oz. protestantske misli ni enako vplival na razvoj knjižnih jezikov v Srednji Evropi. Za Slovence reformacija pomeni pomemben korak v razvoju kulture in naroda. Dobro je znano, zakaj sta bila zelo pomembna nastop in delo Primoža Trubarja, ki so mu sledili drugi pomembni predstavniki slovenske reformacije, Adam Bohorič, Jurij Dalmatin in Sebastijan Krelj. Slovenci so s protestantizmom dobili prvi tiskani knjigi, prvo slovnico slovenskega jezika in prvi celotni prevod Svetega pisma. Poleg teh velikih dosežkov pa so bili izdani še katekizmi, pesmarice in verski priročniki. V ozadju vseh teh dosežkov se skriva smisel protestantizma – temeljne nauke vere moramo spoznati v materinščini oz. v jeziku, ki je razumljiv vsem bralcem. Ta misel je motivirala Trubarja in druge reformatorje. Grobo rečeno 'postranski izdelek' te dejavnosti pa je bil osrednjeslovenski knjižni jezik, ki je bil utemeljen in normiran v delih slovenskih reformatorjev.

Isto motivacijo lahko odkrijemo tudi pri drugih narodih. Čeprav za Madžare reformacija ni bila tako pomembna faza v razvoju

njihovega knjižnega jezika kot za Slovence, lahko rečemo, da je v veliki meri prispevala k nadaljnjemu razvoju knjižne madžarščine. Tudi Madžari so v tem času dobili prvo slovnico (János Sylvester: *Grammatica Hungarolatina*, 1539), prvi celotni prevod Biblije je izšel šest let po slovenskem prevodu, poleg tega pa so bili tiskani še katekizmi, pesmarice in drugi verski priročniki. Tako lahko rečemo, da je bila reformacija pomembno obdobje tudi v zgodovini madžarskega knjižnega jezika.

Pri Hrvatih reformacija ni bila preveč razširjena. Najpomembnejši predstavniki in pisci (Stjepan Konzul, Antun Dalmatin, Juraj Jurišić, Juraj Cvetić) so sodelovali s Trubarjem in sledili njegovim nasvetom. To sodelovanje je bilo zelo uspešno in tudi njihove knjige so bile natisnjene v Wittembergu. Podporniki hrvaških reformatorjev so bile bogate plemiške družine: Zrinskiji in Frankopani. Podoben način podpore so imeli tudi Madžari, saj so najbogatejše plemiške družine zahodne Ogrske podpirale madžarske reformatorje in protestantizem. Vendar pa vpliv hrvaških protestantov ni bil usmerjen na razvoj knjižnega jezika. Zanimivo je, da na obrobju, torej pri gradiščanskih Hrvatih, protestantizem ni dosegel večjih uspehov. Lahko omenimo edino Grgurja Mekinića in njegovi pesmarici, ki pa nista toliko vplivali na razvoj gradiščansko-hrvaškega knjižnega jezika. Zgolj črkopis teh pesmaric je pustil nekaj sledov v poznejših tiskanih delih.

Za ogrske Slovence ima protestantizem posebno vlogo. Po eni strani je bil uspešno razširjen med njimi, po drugi strani pa se je z njim začel razvoj knjižnega jezika, ki je bil normiran v Küzmičevem prevodu Nove zaveze. Tudi prva tiskana knjiga je bila protestantska, in sicer Temlinov *Mali katechismus* iz leta 1715, ki je sicer prevod Lutrovega malega katekizma. Leta 1725 je izšla slovnica *Abecedarium szlowenszko*, leta 1747 *Réd zvelicsansztva*, leta 1754 Küzmičev *Vöre krsztsanszki krátki návuk*. Menim, da ta kratek pregled prvih tiskanih protestantskih prekmurskih knjig dobro zrcali bogato delo njihovih avtorjev. Čeprav je bila tudi njihova dejavnost versko

motivirana, pa lahko v njihovem delu prepoznamo, da je bil jezik simbol njihove identitete. Še posebej je zanimivo, da je Števan Küzmič kot duhovnik deloval v oddaljenem Šurdu v županiji Somogy, kjer je živel precej Slovencev, vendar daleč od Prekmurja. Vendar pa je tudi tako daleč skupnosti uspelo več stoletij ohranjati svojo vero, svojo slovensko identiteto in nenazadnje svoj jezik.

ZAKLJUČEK

Stem kratkim pregledom sem želel predstaviti zgodnji razvoj protestantizma na zahodnem delu Ogrske in pokazati na skupne točke na razvojni poti knjižnega jezika pri Madžarih, Slovencih in Hrvatih. Motivacija za uporabo materinščine in tiskanje knjig je bila pri vseh teh narodih ista, le rezultati so bili različni. Videli smo, da je protestantizem uspešno prispeval k razvoju knjižnega jezika pri Slovencih, ogrskih Slovencih in Madžarih. Pri Hrvatih pa ne moremo govoriti o večjih uspehih, saj njihove tiskane knjige niso imele vpliva na razvoj knjižnega jezika. Reformacija je torej poleg verskih uspehov v Srednji Evropi požela tudi zelo uspešne sadove na področju knjižnih jezikov in ustvarila pomembne dosežke na področju kulture.

LITERATURA

Fabiny Tibor, *A Magyarországi Evangélikus Egyház rövid története*, Budapest.

Hadrovics László, 1974, *Schrifttum und Sprache der Burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*, Budapest: Akadémiai Kiadó.

Jembrih, Alojz, 1990, "Grgur Mekinić i njegove pjesmarice," v: *Duševne pesne Grgura Mekinića*, Alojz Jembrih, ur., Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 5–77.

Jesenšek, Marko, 2013, *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*, Bielsko Biala: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.

Payr Sándor, 1924, *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*, Sopron.

Smolik, Marijan, 1969, "Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609 in 1611," v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 60: 246–272.

Šebjanič, Franc, 1977, *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*, Murska Sobota: Pomurska založba.

Škafar, Ivan, 1969, "Gergur Mekinić Pythiraeus, hrvatski protestantski pisatelj," v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 60: 273–295.